

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.091.12-057.164:811.161.2'221.24'25-051
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/29.209303>

Наталія АДАМІУК,
orcid.org/0000-0002-4927-6257
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу навчання жестової мови
Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних наук України
(Київ, Україна) natbor07@gmail.com

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ ПЕРЕКЛАДАЧАМИ ЖЕСТОВОЇ МОВИ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

У статті висвітлено питання стосовно безеквівалентної лексики в частині тлумачення терміна. Перераховано українських дослідників, які працювали над зазначеною тематикою, та зарубіжних учених, об'єктом дослідження яких є жестова мова, питання перекладу і підготовка перекладачів жестової мови.

Зазначено, що українська жестова мова як наука практично малодосліджена, оскільки визнана державою лише на початку цього століття. Акцентовано, що безпосередній контакт освітніх перекладачів жестової мови з її носіями оголив існуючу проблему рецептивних навичок перекладачів у частині сприймання і розуміння жестового мовлення носіїв, зокрема через безеквівалентну лексику жестової мови. Підкреслено, що мовні вирази останньої неможливо перекласти на словесну одним словом, оскільки здебільшого немає словесного відповідника.

За використання мовних одиниць безеквівалентної лексики її класифіковано на три групи: а) застосування самих лише дактильних знаків; б) застосування комбінації з артикуляції, яка притаманна лише українській жестовій мові, та лексичної одиниці зазначеної мови; в) застосування однієї лексичної одиниці. До кожної групи наведено приклади мовних одиниць, відображені на світлинах і за допомогою дактильних знаків.

Розкрито значення мовних зразків, наведених у кожній групі, з тим, щоб зрозуміти важливість знання української жестової мови в частині безеквівалентної лексики, що в підсумку сприятиме ефективному підвищенню рівня жестомовної комунікативної компетентності освітніх перекладачів жестової мови та якісному задоволенню комунікативних потреб жестомовних глухих студентів у навчальному процесі. На прикладах побіжно висвітлено експресивне забарвлення поняття, яке міститься в мовній одиниці безеквівалентної лексики. На деяких прикладах мовні зразки віднесено до категорії багатозначних і до класу неологізмів.

Подано як ординарні, так і подвійні світлини, що несуть одне поняття. На подвійних світлинах зафіксовано початкову і кінцеву позицію мовної одиниці.

Підкреслено, що кальковане жестове мовлення не сприяє опануванню безеквівалентної лексики української жестової мови.

Ключові слова: артикуляція, безеквівалентна лексика, лексична одиниця, освітній перекладач, рівень компетентності, світлини, українська жестова мова.

Nataliia ADAMIUK,
orcid.org/0000-0002-4927-6257
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Researcher at the Department of Sign Language Education
of Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) natbor07@gmail.com

SPECIFICITY OF TRANSLATION OF NON-EQUIVALENT VOCABULARY BY SIGN LANGUAGE TRANSLATORS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

This article addresses the issue of non-equivalent vocabulary in the interpretation of the term. The Ukrainian researchers who worked on this topic are listed, as well as foreign scientists whose research subject is sign language, translation issues and the training of sign language translators.

It is indicated that the Ukrainian sign language as a science has been little studied, since it was recognized by the state only at the beginning of this century. It is emphasized that the direct contact of sign language translators with its

native speakers exposed the existing problem of translators' receptive skills in terms of the perception and understanding of native sign language, in particular, through the non-equivalent vocabulary of sign language. It is emphasized that the linguistic expressions of the latter cannot be translated into a verbal one word, since, for the most part, there is no verbal correspondence.

By the use of linguistic units of non-equivalent vocabulary, it is classified into three groups: a) the use of dactyl characters alone; b) the use of a combination with articulation, which is inherent only in sign language, and the lexical unit of sign language; c) use of one lexical unit. Each group contains examples of linguistic units displayed on the pictures and using tactile signs.

The meaning of the language samples given in each group is disclosed in order to understand the importance of knowledge of Ukrainian Sign Language in terms of non-equivalent vocabulary. As a result, it will contribute to the effective enhancement of the sign language communication skills of sign language interpreters and the qualitative satisfaction of the communication needs of deaf deaf students in the educational process. The expressive coloring of the concept contained in the linguistic unit of the non-equivalent vocabulary is highlighted in the examples. In some examples, linguistic samples belong to the category of multi-valued and to the class of neologisms.

Both ordinary and double photos are presented, bearing one concept. In double photographs, the starting and ending positions of the language unit are recorded.

It is emphasized that tracing gesture speech does not contribute to mastering the non-equivalent vocabulary of the Ukrainian sign language.

Key words: articulation, non-equivalent vocabulary, lexical unit, educational translator, level of competence, pictures, Ukrainian sign language.

Постановка проблеми. Українська жести́мова мо́ва (далі – УЖМ) як наука практично малодосліджена, оскільки вона визнана українською державою практично на початку цього століття попри факту її існування як засобу комунікації, що налічує кілька сотень років. За кордоном, у багатьох розвинених країнах, жести́мова мо́ва (далі – ЖМ) має солідний стаж офіційного визнання і, тому в них діють потужні наукові осередки дослідження ЖМ (Адамюк, 2018: 16). Втім, навіть за короткий час роботи відділу навчання ЖМ (який мав первісну назву «лабораторія ЖМ») вдалося зробити чимало. На нашу думку, аргументами роботи відділу є визнання УЖМ як засобу навчання і уведення УЖМ до реєстру шкільних навчальних предметів загальноосвітніх спеціальних закладів для дітей глухих та напівглухих (слабкочуючих) (Адамюк, 2008: 3). Із прийняттям нової освітньої філософії в частині інклюзивного навчання в Україні постає питання про забезпечення зазначених учнів, які будуть охоплені інклюзивним навчанням, відповідним жестовим супроводом, який здійснюватимуть сурдопедагоги зі знанням УЖМ та освітні перекладачі ЖМ. Щодо останніх слід зазначити, що попри відсутності спеціальної підготовки та оцінювання їхньої жестомовної комунікативної компетентності зазначені функції здійснює громадська організація із всеукраїнським статусом – Українське товариство глухих (Адамюк, 2008): 126). Об'єктами діяльності освітніх перекладачів ЖМ є заклади вищої школи: ПТУ, коледжі, університети. Посада перекладача ЖМ не передбачена в штатних розписах дошкільних установ та шкільних закладів, втім, це питання часу. Оцінюючи рівень жестомовної комунікативної

компетентності (далі – ЖКК) освітніх перекладачів ЖМ, доводиться констатувати, що кращими практичними знаннями і навичками вони можуть оперувати у сфері калькованого жестового мовлення (далі – КЖМ), оскільки донедавна школа підготовки перекладачів ЖМ стояла на засадах оволодіння КЖМ. Усвідомлення відсутності повної комунікації між перекладачами ЖМ і носіями ЖМ сприяло оновленню змісту навчання і підвищення кваліфікації фахівців перекладу зі словесної мови (далі – СМ) на УЖМ, і навпаки. Безпосередній контакт освітніх перекладачів ЖМ з носіями ЖМ оголив існуючу проблему рецептивних навичок перших, тобто сприймання і розуміння мовлення носіїв ЖМ в особі глухих студентів. І каменем спотикання є безеквівалентна лексика (далі – БЛ) УЖМ.

Аналіз досліджень. Що стосується досліджень у сфері БЛ, які розглядали її через призму культури народу як носія певної СМ, слід назвати М. П. Кочерган, Л. М. Дяченко, Н. Ф. Зайченко, О. В. Коваль-Костинську, О. Л. Паламарчук, Т. А. Космеду, А. В. Волошину, Л. І. Машуровську, О. І. Кремльову та ін. Що стосується БЛ ЖМ, то, як нами зазначалося, за кордоном питання рівності її з іншими СМ займалися Stokoe W., Casterline D, Croneberg C., Boyes Bray D., Sutton-Spence R., Woll B., Liddell S. K., Papaspiro T. та ін. А такі вузькі дослідники, як Crasborn O., Bloem T., Dean R., Pollard R., Hermans D., Dijk R. Van, Christoffels I., Janzen T., Korpinski D., Napier J., Barker R., Stratiy A., Wit M. de тощо, займалися питанням жестового перекладу, підготовки перекладачів ЖМ. Що стосується власне БЛ ЖМ, то на основі знання російської мови в російській ЖМ (РЖМ) розглядалися зразки, зібрані дослід-

никами РЖМ Г. Комаровою та Т. Лавиденко. Серед українських дослідників ЖМ, які піднімали питання щодо вивчення БЛ УЖМ, слід назвати І. Чепчину та автора цієї статті.

Мета статті – розкриття питання власне БЛ УЖМ, розкриття значення мовних зразків, які будуть наведені у статті, з тим щоб зрозуміти важливість знання УЖМ і в частині БЛ, що в підсумку сприятиме ефективному підвищенню рівня ЖКК освітніх перекладачів ЖМ та якісному задоволенню комунікативних потреб жестомовних глухих студентів у навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Щоб перейти до основного викладу статті, коротко оглянемо теоретичний матеріал з питання БЛ. У Вікіпедії міститься відповідне тлумачення: «БЛ – це слова або словосполучення, які позначають предмети, явища, процеси, але *на даному етапі розвитку мови* не мають еквівалентів перекладу». Подано роз'яснення, що еквівалент – це «постійна лексична відповідність, яка точно збігається зі значенням слова». За словами О. О. Селіванової, одиниці БЛ, або лакуни, як вона їх називає, – це базові елементи специфіки лінгвокультурної спільноти, що ускладнюють переклад її текстів і сприйняття її іншокультурними реципієнтами через відсутність в одній мові порівняно з іншою певних відповідників мовних одиниць (Селіванова, 2008). Проаналізувавши результати дослідження, можна зробити такі висновки:

1. термін «безеквівалентна лексика» у мовознавчій науці порівняно новий, і трактування його поняття різноманітне;

2. БЛ містить прояви певної національної культури, яка невластива іншим;

3. БЛ наявна в кожній мові;

4. ознаками БЛ для носія іншої мови є незрозумілість, незвичність (екзотичність), чужість;

5. семантика БЛ багато в чому зумовлена історією, культурою країни, діяльністю людини.

Якщо брати до уваги ЖМ, то її лексику можна умовно розділити на 2 групи:

– еквівалентна лексика: її можна перекласти на СМ одним словом;

– лексика, властива лише для УЖМ:

– еквівалентна лексика, яка не використовується у КЖМ;

– безеквівалентна лексика, за якої один жест потребує для перекладу цілого словосполучення або цілого речення (Буркова, Юнусова, 2015: 84).

Власне безеквівалентна лексика викликає труднощі в майбутніх перекладачів ЖМ у процесі її вивчення; складною вона є для освітніх

перекладачів ЖМ під час перекладу з УЖМ на СМ. Слід визнати, що великій групі перекладачів ЖМ важко взагалі її зрозуміти, що є ознакою розрізнення самих перекладачів ЖМ на представників і не представників CODA, коли перші з дитячих років були охоплені культурою Глухих.

Таким чином, БЛ УЖМ це – мовні вирази, які неможливо перекласти УЖМ на національну СМ одним словом. Важливою констатацією факту труднощів перекладу є те, що здебільшого немає словесного відповідника.

Якщо БЛ СМ класифікується на групи: 1) семантична, 2) граматична, 3) функціонально-стилістична, то нами досліджено, то БЛ УЖМ за використанням її мовних одиниць ділиться на такі три групи:

1) застосування самих лише дактильних знаків (дактилем);

2) застосування комбінації з артикуляції, яка притаманна лише УЖМ, та лексичної одиниці УЖМ;

3) застосування однієї лексичної одиниці.

Стосовно першої групи зазначимо, що дактилема (дактильний знак) – це певне положення пальців рук, що позначає відповідну літеру української мови, наприклад, дактилема позначає літеру А, дактилема – відповідно, літеру Б. Отже, скільки літер у слові, стільки буде дактилем. Дактилювання – це дія, спосіб передачі слова за допомогою дактильної абетки. Такий спосіб передачі відображає специфіку спілкування, що має відповідний термін – дактильне мовлення, тобто комунікація за допомогою різних положень і комбінацій пальців руки. Таким чином, застосування певних сполучень дактилем може проявляти ознаки БЛ. Наприклад, у мовленні глухих застосування , тобто x-v, означає, що йдеться про особу, яка надмірно вихваляє себе, свої досягнення, прагнення даної особи постати вище за інших. Застосування можливого словесного відповідника *хвалько* – не зовсім точно передає значення, закладеного в . Використання у спілкуванні такої комбінації дактилем   (v-s-p) несе кілька значень, тобто даний приклад БЛ розкриває своє значення у відповідному змістовому жестовому реченні. Він може означати особу з низьким розумовим рівнем розвитку; недосвідченість; некомпетентність; відсутність деяких знань чи вмій, або ж недостатність їх тощо. В експресивному плані він також різний: несе негативне забарвлення або констатувальний чинник.   (m-u) – дана пара дактилем у мовленні глухих осіб означає сенс, результат, смисл висловлення, вчинку, певної дії

тощо. Синонімічні відтінки стають доступними в жестових конструкціях.

Друга група мовних одиниць характерна тим, що застосовуються жестові одиниці, які супроводжуються артикуляційним набором, тобто певними рухами губ, на основі яких можна умовно скласти слово. Наприклад, артикуляційно зчитуємо *в-і-в-а* з одночасним відтворенням жесту, що несе в собі поняття *делікатно, ввічливо* тощо. Дане поєднання означатиме спокійну реакцію на висловлення, дію тощо з усвідомленням неправоти чи емоційного стану того, хто так чинить чи висловлюється; тобто це прояв штучної реакції того, хто сприймає це, з одночасним підкресленням саме свого погляду. При цьому обличчя демонструє вираз здивування, штучної згоди тощо. Наступна комбінація: артикуляційне «слово» *у-в-а-с-а* в поєднанні з жестом на позначення поваги передає зміст глибокої шанобливості до близької чи визнаної людини. На фото № 1 зображена одиниця БЛ другої групи. Артикуляційно зчитується подовження *е-е-е-е* з одночасним коловим оборотом з рухом назад правої руки в конфігурації зігнутого числа 5. Дана жестолексема БЛ означає констатацію довгого вступу монологу з натяком на його скорочення. Під час перекладу освітній перекладач ЖМ має підібрати словесний відповідник у залежності від граматики речення та синтаксису останнього.

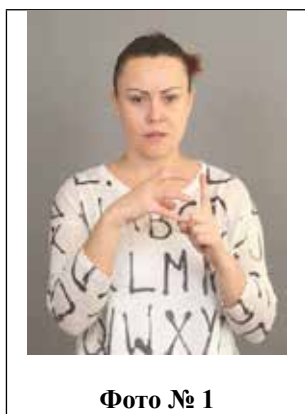

Фото № 1

На фото № 2 відображено початок руху складеної жестолексеми з артикуляційним супроводом *p-у* та зі значенням нецікавої, зайвої, занадто деталізованої розмови, яка виснажує слухача. У залежності від мети, позиції даного поняття перекладач ЖМ підбирає аналог зі СМ. Як свідчать студенти з порушеннями слуху, відтворена у жестовому мовленні дана одиниця БЛ освітніми перекладачами не фіксується, в результаті чого переклад містить незрозуміле змістове значення.

Фото № 2

Наступна жестолексема БЛ (Фото № 3) у супроводі артикуляції *у-с-с-* є новою серед молоді, що означає високу частоту вживання у студентському середовищі. Жестолексема несе значення відсутності людей з невідомих причин на якомусь об'єкті за умови їх обов'язкової наявності. Словесний відповідник *Тут нікого немає* не несе в собі тих додаткових значень, що закладені в жестолексемі.

Фото № 3

Фото № 4 також демонструє нову одиницю БЛ; візуально вона нагадує неологічний жест АНДРОЇД або імітацію руху появи ріжків. Насправді дана лексема, яка супроводжується артикуляцією *вб-вб*, передає кардинально інше значення: цікавість від спостереження за подачею надуманої, вигаданої в якихось деталях розмови та за поведінкою самого оповідача, який свідомо подає неправдиву інформацію. Ця жестолексема відноситься до групи жестів, які містять іронію. Досить часто в студентському середовищі вживається наступна мовна одиниця БЛ (Фото № 5), яка супроводжується чіткою артикуляцією *в-н-у-а-ф*. Жестолексема містить поняття глибокого змісту, який закладено в чомусь (у слові, тексті, дії, вчинку, поведінці, фільмі тощо). Освітні перекладачі збиваються через кінцеву позицію мовної одиниці, зрозумівши початкову як зміст, середину, втручання.

Фото № 4

Фото № 5

На фото № 6 рука в конфігурації Н розкриває поняття одиниці БЛ як погрозу з часом розраховуватися або як попередження про «закон бумеранга» руками іншої особи чи долею – за умови, що жест супроводжується артикуляцією *в-е-в-е*. У разі іншого оформлення розтягнених губ – стискання верхніми зубами нижньої губи – постає лексема іншого значення БЛ: або *почекати деякий час*, або *бути/залишити на місці*. На цьому прикладі чітко висвітлюється категорія багатозначності жесту.

Фото № 6

Наступна конфігурація (фото № 7) була центром жвавого обговорення серед освітніх перекладачів ЖМ, які намагалися зрозуміти зміст активної у вжитку жестолексеми БЛ з артикуляційним набором *х-у* в мовленні глухих студентів та знайти словесний відповідник. Значення даної одиниці БЛ таке: *принципово не брати жодної участі в чомусь*. У залежності від особових займенників

у жестовому реченні перекладач ЖМ має правильно розставити базові слова, щоб не сплутати осіб: різниця полягає в тому, чи глухий оповідач виступає від себе, чи розповідає про когось. Для завершення прикладів другої групи класифікації БЛ наведемо останній.

Фото № 7

За фото № 8, яке відображає три позиції одиниці БЛ – початкову, серединну і кінцеву (артикуляція *у-х*), освітні перекладачі ЖМ розуміють як біг за кимось (перша позиція), доганяння (серединна позиція) і збиваються на останній позиції, оскільки втрачається логічне завершення перекладу жестового речення, яке може не містити головних осіб, бо лексема містить інше значення поняття: *такого ще не було*; *такого, априорі, бути не може*.

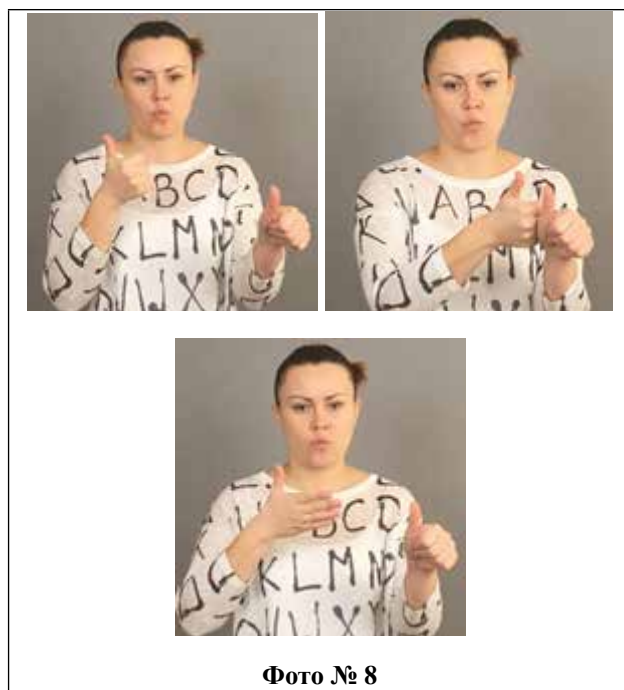

Фото № 8

До третьої групи БЛ відносяться мовні одиниці, які не супроводжуються артикуляцією та дактилемами. Для уникнення труднощів у спілкуванні освітні перекладачі ЖМ мають практикуватися,

власне, у ЖМ, мати високий рівень рецептивних навичок немануального компоненту і підвищувати рівень власної ЖКК у постійному діалогічному спілкуванні з глухими студентами поза навчальним процесом як куратора навчальної групи. На наш погляд, саме ця група БЛ викликає труднощі у перекладачів у процесі розуміння жестового мовлення з наступним його перекладом на СМ. Для прикладу, на фото № 9 продемонстровані дві мовні одиниці, які окремо можна перекласти як ВПАСТИ У ВІЧІ та ЮРИСТ, притому що комбінація

Фото № 9

зазначених одиниць відноситься до БЛ і має одне значення: *выглядати круто*. Наступний приклад (Фото № 10) за умови одноручного відтворення можна перекласти як ЩЕБЕТАННЯ (пташки) чи ПОНЕДІЛОК, втім, оскільки дворучне застосування відносить дану одиницю до БЛ, то поняття містить ознаку психологічного пресингу; гарантування виконання дії, яку особа, про яку йдеться, виконувати не збирається.

Фото № 10

На основі фото № 11 освітні перекладачі ЖМ продемонстровану одиницю БЛ можуть перекласти в прямому значенні як ПОСТАВИТИ ПЕЧАТКУ, ПЕЧАТКА. У деякій мірі ця ознака має місце, проте в прямому значенні. Основне значення даної жестолексеми БЛ таке: це попередження про отримання певною особою негативного статусу за вчинені нею дії.

Фото № 11

На фото № 12 жестолексема, на нашу думку, має перспективу вийти з класу БЛ до активного жестівника зі словесним відповідником *чітко*. Наразі мовна одиниця містить значення *бачити особу чи дію наскрізь*. Зазначена лексична одиниця є новою і проходить стадію поширення серед інших груп спільноти глухих.

Фото № 12

Відтворена на фото № 13 жестолексема БЛ також відноситься до групи неологізмів і водночас потрапляє до категорії багатозначних лексем. Поняття містить вияв оціночного судження і позитивного ставлення слухача і може приблизно означати як цікавість, так і захоплення, насолоду, неперевершеність тощо. Точне значення розкривається лише у змістовому наповненні жестового речення.

Фото № 13

Висновки. На основі викладеного можна зроби такі висновки:

1. Як і словесна мова, жестова мова також містить у собі безеквівалентну лексику;
2. Кожна жестова мова у світі має власну безеквівалентну лексику, яку може не розуміти носій іншої жестової мови, притому що загалом активний жестівник іноземної жестової мови він може розуміти;
3. Практикуючи лише кальковане жестове мовлення, неможливо розуміти українську жестову мову; опосередковані знання останньої мови не сприяють опануванню безеквівалентної лексики української жестової мови;
4. Власне безеквівалентна лексика української жестової мови є найбільш складною під час її вивчення, й особливо в процесі перекладу;
5. Освітній перекладач жестової мови має справу зі студентами, які відносяться до молоді, отже, лише активне спілкування з молоддю надасть широкі можливості для опанування української жестової мови на рівні її носія і розуміння її безеквівалентної лексики, яка правомірно вважається багатством мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамюк Н. Б. Зміст програми «Українська жестова мова» для 1–12 класів загальноосвітніх спеціальних шкіл для дітей з порушеннями слуху. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*. 2008. Вип. 10. С. 3–6.
2. Адамюк Н. Б. Інноваційна модель підготовки і перепідготовки перекладачів і педагогів в Україні з основ вивчення жестової мови. *Жестова мова й сучасність*. 2008. Вип. 3. С. 124–135.
3. Адамюк Н. Б. Сучасний погляд на жестову мову. *Збірник наукових праць «Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови»*. 2018. Випуск 14. С. 11–20.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми. Довкілля. 2008. 712 с.
5. Буркова С. И., Юнусова Р. Э. Безэквивалентная лексика в русском жестовом языке. *Сборник статей «Межкультурная коммуникация: лингвистические аспекты»*. Новосибирск : Новосибирский государственный технический университет, 2015. С. 81–89.

REFERENCES

1. Adamiuk, N.B. (2008). Zmist prohramy «Ukrainska zhestova mova» dlia 1–12 klasiv zahalnoosvitnikh spetsialnykh shkil dlia ditei z porushenniamy slukhu [Content of the Ukrainian Sign Language Program for grades 1-12 of special schools for hearing impaired children]. *Dydaktychni ta sotsialno-psykholohichni aspekty korektsiinoi roboty u spetsialnii shkoli – Didactic and socio-psychological aspects of correctional work in a special school*, 10, 3–6 [in Ukrainian].
2. Adamiuk N. B. (2008). Innovatsiina model pidhotovky i perezidhotovky perekladachiv i pedahohiv v Ukraini z osnov vyvchennia zhestovoi movy [An innovative model of training and retraining of translators and teachers in Ukraine on the basics of learning sign language]. *Zhestova mova i suchasnist – Sign Language and Modernity*, 3, 124 – 135 [in Ukrainian].
3. Adamiuk N. B. Suchasnyi pohliad na zhestobu movu [The modern view on sign language]. Education of persons with special needs: way of development, 2018, Vol.14, pp. 11-20 [in Ukrainian].
4. Selivanova O.O. Suchasna linhvistyka. Napriamy ta problemy. [Modern linguistics. Areas and problems]. Dovkllia. 2008. 712 p. [in Ukrainian].
5. Burkova S. Y., Yunusova R. E. Bezekvyvalentnaia leksyka v russkom zhestovom yazyke [A non-equivalent vocabulary in Russian Sign Language]. *Mezhkulturaia kommunykatsiia: lnhvysticheskye aspekty*. Novosybyrsk: Nobosybyrskiy ghosudarstvennyi tekhnicheskyy unyversytet, 2015. pp. 81-89. [in Russian].